

ТРАНСКУЛЬТУРНІ ВЗАЄМИНИ ТА ГЛОБАЛЬНІ КОМУНІКАТИВНІ ЧИННИКИ ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЇ В УКРАЇНІ

Глобалізація змінила майже все у сучасному світі. Вона позбавила держави їх суверенності, анулювала право на культурну й релігійну автономію. Жодна організація, жодна людина не мають можливості опиратися правилам глобального ринку. Відтак релігії, що багато у чому пов'язані з існуючими суспільними інститутами і традиційними цінностями, безумовно, вимушені реагувати на процеси глобалізації, пристосовуватися до їх безжалісної імперативності.

За спостереженнями соціологів, глобалізація сприяла руйнації національно-державних утворень. Разом з тим відбулося майже повсякчасне послаблення ролі національних урядів, посилення місницьких тенденцій, фрагментація суспільства, лінгвістичне, культурне і релігійне розмежування. Наступає фрагментизація, що ослаблює всіх.

Перед українськими церквами в наш час постають важкі питання: “Що відбудеться з релігійними організаціями в епоху глобалізації?”, “Як трансформується сама релігія в глобалізованому світі?”, “Чи може релігія впливати на напрям глобалізаційних процесів, на характер їх протікання?”, “Як процеси міграції, що притаманні глобальній цивілізації, вплинуть на трансформацію конфесійної карти України і на взаємостосунки релігій?”.

Православні богослови практично одногосно ставляться до глобалізації негативно. Більш помірковано підходить до цієї проблеми митрополит Смоленський і Калінінградський Кирило: “Поки що нас постійно ставлять перед дилемою: або православ'я “зміниться”, або буде відкинуте “світовим співтовариством”, під псевдонімом котрого частіше всього виступає одна із багатьох існуючих зараз культур – західна, а точніше, ліберальна. Вона настійливо утверджується як найбільш “прогресивна, “гуманістична”, “сучасна”. В той же час православ'я, а нерідко й інші монотеїстичні релігії, протиставляються ліберальній антропоцентричній системі цінностей, яку оголошують нормою для індивідумів і людських співтовариств. Церквам і релігійним громадам необхідно адекватно реагувати як на позитивні, так і на явно негативні аспекти процесу глобалізації, який зараз відбувається” [Митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл. Обстоятельства нового времени: Либерализм, традиционализм и моральные ценности объединяющей Европы. – <http://religion.ng.ru/confessions/1999-05-26/5>].

Нові протестантські течії вважаються носіями ідеї і практики глобалізму. Разом із тим аналіз християнського віровчення засвідчує, що певні ознаки глобалізму були іманентні йому ще з часів зародження християнства.

“Уся місія Церкви, – наголошував глава Римо-Католицької Церкви Іван Павло II, – зосереджується і розвивається, власне, через євангелізацію, бо вона є благодаттю і дорученням, котре Ісус Христос дав їй на початку її діяльного шляху: “Ідіть же по всьому світу та проповідуйте Євангелію усякому створінню” (М 16, 15);. Обов'язок євангелізації є, власне, покликанням Церкви, яке виражає її найглибшу суть [Післясинодальне апостольське повчання святішого отця Івана Павла II Покликання і місія мирян “Christifideles laici” (30 грудня 1988). – С. 72-73].

Біблія визначила необхідні й достатні “ознаки кінця світу”: “І проповідана буде ця Євангелія Царства по цілому світові, на свідокство народам усім. І тоді прийде кінець!” (Мт 24: 14). Таким чином, у механізм християнської євангелізації закладено прагнення до охоплення всього світу своїм впливом, закладено глобалістику.

Папа Римський Іван Павло II активно спрямовував свою церкву до глобальних

дій: “Я прагну ще раз звернути до усіх сучасних людей гарячий заклик, котрий позначив початок моєї пастирської діяльності: “Не лякайтеся! Відкрийте, відчиніть навстіж двері Христові!” Відкрийте для Його спасенної сили кордони держав, економічних, політичних систем, широке поле культури, цивілізації, поступу!” [Тамсамо. С. 75].

Аналогічні місійні ідеї постають також двигуном розповсюдження ісламу в світі. Ця релігійна система з її найбільш жорстким і доведеним до максимуму монотеїзмом беззастережно спрямована до активного глобального розповсюдження. Проте, на відміну від християнських місіонерів, що їздять по світу, закликаючи автохтонне населення до христової віри, іслам розповсюджується майже винятково за допомогою міграції населення з ісламських країн. І такий підхід в умовах глобалізації, що поширюється, діє дуже успішно.

Демографічні зміни в Україні за умов глобалізації приводять до трансформації і зсувів в релігійності. Зміни чисельності населення в більшу або меншу сторону, зміни напрямів міграційних потоків, еміграція та імміграція – все це викликає суттєві зміни в полі релігійних комунікацій. В наш час глобалізації і зростання міграційного переміщення народів по всій землі такі явища стали надто розповсюдженими.

Проблема полягає в тому, що зміни в чисельності населення, масові переміщення економічних біженців із Індії, Пакистану, Афганістану, Китаю, В’єтнаму, інших арабських та африканських країн в бік багатой Європи викликають суттєві трансформації в існуючому полі етноконфесійних комунікацій в Україні. Навіть повідомлення ЗМІ про затримання нелегалів із Азії на кордоні в Закарпатті викликає, частіше за все, хвилі негативних емоцій в усьому комунікаційному просторі не тільки України, але й у країнах ЄС.

Постмодерністський хаос і анархію відчували на собі країни колишнього СРСР, а також Східної Європи. Найбільш жахливо виявився цей процес в зниженні народжуваності і масовій еміграції.

Смертність (16 осіб) перевищує народжуваність (10 осіб) в Україні на 6 осіб на 1000 населення. Такі ж показники і в Болгарії (-6). Гірше тільки в Латвії (-7). Кепські справи також у Грузії (-4), Росії (-4), Білорусі (-4), Естонії (-4), Литві (-3). Ще в трьох посткомуністичних країнах спостерігається природна від’ємність населення – в Чехії (-2), в Румунії (-1) і в Словенії (-1). Серед інших європейських країн мають демографічні проблеми Німеччина (-1) та Італія (-1). Відсутній (нульовий) приріст населення спостерігається також в Австрії, Греції, Іспанії, Польщі. В усіх інших країнах світу народжуваність вище смертності населення [-Дахно І.І., Тимофієв С.М. Країни світу. Енциклопедичний довідник. – К.; 2005].

Симптоматично, що всі країни, які вмирають, знаходяться саме в Європі, в християнському ареалі розселення. І тут ситуація ніяк не змінюється на краще.

Порівняльний аналіз доводить, що в колишніх радянських республіках, там де домінує іслам, всюди спостерігається демографічний бум. Так, у Азербайджані природний приріст складає +9, у Киргизії природний приріст +17, в Узбекистані +18, у Туркменістані +19, у Таджикистані +24 і навіть у напівхристиянському Казахстані +7. Великий приріст населення також в такій європейській країні з ісламським населенням, як Албанія (+13). Всі ці посткомуністичні країни переживають такі ж трансформаційні впливи, що й Росія, Грузія, Беларусь. Проте результати у них інші. Наші ісламські сусіди також динамічно нарощують свій людський потенціал. В Туреччині приріст населення складає 12 осіб на одну тисячу населення, в Ірані цей приріст складає 13 осіб, в Іраці + 28 [Там само]. Відтак, слід визнати, що релігійний чинник є найвизначальнішим в демографічній ситуації в тій, чи іншій країні.

Небажання створювати сім’ї і народжувати дітей пов’язують, зазвичай, з зневірою у майбутнє, есхатологізмом, а також такими найпоширенішими психічними розладами як депресія, тривожність, різні фобії. “Радісне” очікування “кінця світу” (Біблія) явно позначилося на графіці спаду населення України у часи Міленіуму.

Нарешті, ще один важливий фактор: в релігії стали відбуватися процеси, що суттєво нагадують глобальні економічні та фінансові тенденції. Саме це стимулюва-

ло усвідомлення глобалізації як комплексного, а не суцього економічного явища, як це здебільше вважали до кінця 90-х рр. XX ст. До найбільш суттєвих рис глобалізації релігійності перш за все відноситься формування певного глобального ринку релігій, своєрідного релігійного глобал-маркету, який все більше діє за принципом вільної пропозиції і вільного вибору, за принципами ліберальної економіки.

Важливим проявом глобалізації є екстериторіальність глобалізованої релігії. “Релігія в епоху глобалізації все менш прив’язана до тієї чи іншої території. Можна сказати, що вона функціонує поверх традиційних конфесійних, політичних, культурних і цивілізаційних кордонів. Сучасна глобалізована релігія екстериторіальна. Це забезпечується технічними можливостями електронних ЗМІ та Інтернету, свободою міграції. Релігія відривається від історичних коренів, стає все більш транснаціональною, трансетнічною. Прикладами такого роду глобальних релігій частіше всього вважаються протестантські євангелічні церкви, спільноти п’ятидесятників, рух “ню-ейдж”, бахаїзм та деякі інші” [Агаджанян А. Епоха портативної вери. Религии отрываются от исторических корней и вступают в свободную конкуренцию. – //НГРелигии. – 05 апреля, 2006].

О. Агаджанян у своєму прикладі вказав лише на неохристиянські конфесії та на нечисленні екзотичні інтернаціональні релігії й вірування, які породжені глобалізаційними процесами і доповнюють палітру вільного релігійного ринку для західної людини. Неорієнталістичні вірування мають деяке поширення серед інтелігенції в урбанізованому середовищі. Відтак в міграційному процесі вони себе практично не проявляють, а перетинають кордони віртуально за допомогою Інтернету й електронних ЗМІ. На місці впроваджують нову віру місіонери.

Проте в міграційних процесах в Україні помітні численні групи переселенців з ісламських, буддо-конфуціанських країн, а також з Індії. Міграційні проблеми виникають саме з численними традиційними релігіями з тих країн, де велика народжуваність населення.

Глобалізаційні процеси призвели до ущільнення світу в єдине ціле. Це стало вже фактом, який не можна заперечити або усунути. Будь-яка уява про замкнуті простори і кордони “на замку” перетворилась у фікцію. Це ущільнення зіштовхує релігії одну з одною і створює ситуацію вибору.

В іудео-християнських регіонах зараз домінує уява про те, що людина в епоху глобалізації отримує можливість і право побудувати свою ідентичність на основі особистісного рішення, незалежно від приналежності до будь-якої релігійної чи етнокультурної традиції. Більше того, сам сенс глобальної релігійності зводиться до індивідуальної реалізації. Для сучасної релігійності характерний високий ступінь індивідуальної залученості.

За такої ситуації міграції робочої сили із закордону крім економічного зиску, дадуть ще й “свіжу кров” традиційним релігіям. Людина, яка іде до багатой країни, хоче швидше адаптуватися до місцевих реалій, соціального і культурного середовища. Саме такий підхід продовжує домінувати в Європі. Так саме розмірковують, зазвичай, і в Україні.

Проте мігранти – буддисти, конфуціанці і синтоїсти не поспішають в наші православні, католицькі або протестантські церкви. Етноконфесійний сплав арабів, іранців, пакистанців, турків, китайців, японців тощо, що був випробуваний не одним століттям, витримує тиск глобалізованого суспільства.

Можна висловити припущення щодо адаптації мігрантів до місцевих культурних і духовних традицій. Здебільше це залежить від сили духу певної спільноти: – вона визначається не освітою, чи цивілізаційним рівнем. Головний стрижень – етноконфесійний, до того ж у мусульман головним є релігійний фактор, а в японців, китайців і корейців – етнічний. Проте найбільш сильно цей духовний фактор проявляється у арабів-мусульман (сунітів) й в іранців-шиїтів.

Ще одним з факторів сучасного ліберального ринку релігій є релігійні організації, що сформовані за мережевим або кластерним принципом. Таку назву можна дати релігійним організаціям, що утворені за аналогією з “мережевими” моделями в економіці і громадянському суспільстві. Ці моделі церков відрізняються від тра-

диційної ієрархічної структури з єдиним центром і скоріше будуються у вигляді ряду фактично автономних громад з рухомими зв'язками і гнучкою системою авторитету і співпорядкування. Ці громади (кластери) при нагоді швидко відділяються одна від одної і легко перетинають кордони старих політичних, культурних і конфесійних юрисдикцій. Наочний приклад – харизматичні протестантські церкви, деякі буддистські або індуїстські “мережеві” організації.

В той же час глобалізаційний процес щодо гомогенізації релігії породжує протидію. На противагу до гомогенізації релігії, але як реакція на процеси глобалізації, виникає культ особливостей і відмінностей, відроджуються локальні релігійні традиції, як наприклад, слов'янське неоязичництво. Це свого роду нібито незалежний “релігійний антиглобалізм”, який так чи інакше вбудовується в глобальні рамки ліберального плюралістичного ринку як певний “контрфорсу” йому.

Існує два протилежних підходи серед учених щодо ідеологічних підвалин глобалізації. Перший, що “глобальний порядок” будується винятково на ґрунті радикальних секулярних цінностей. В цій схемі релігії відведена суґубо маргінальна роль.

Проте є й інші точки зору. Їх виразники, наприклад, вважають, що релігія може стати одним із суттєвих ціннісно-нормативних підстав “глобального порядку”. Визнаючи переважно секулярний характер “глобального порядку”, ряд спеціалістів водночас вважають, що цей порядок створює певні стабільні ніші для існування релігійних груп.

Ще одну точку зору висловив відомий соціолог Рональд Робертсон: “Мені здається більш привабливою така перспектива: релігія включається в “глобальний порядок” не стільки як певний інститут, анклав, громада, скільки як певний “жанр колективної або індивідуальної ідентичності”. Проте це, як слушно зауважив О.Агаджанян, може затребувати від нас перегляду самого поняття “релігія”.

Відтак, релігія перетворюється на етнічний і культурний індикатор спільноти в глобалізованому світі. Ідентифікація за допомогою релігії стає найважливішим фактором для груп мігрантів у сучасному глобалізованому всесвітньому Вавилоні.

Релігійні групи мігрантів зі Сходу мають велику етноконфесійну усталеність щодо впливу християнського оточення. Плюралізм, що домінує у країнах Європи, дає їм гарний шанс на автономне існування і розвиток.

Відомий російський та американський соціолог Пітірим Сорокін писав, що “свідчення фактів дає нам групи у вигляді замирених кіл. В кожній групі існує певний порядок взаємовідносин, який вимагається від кожного члена, і певний розподіл прав і обов'язків кожного співучасника групи. Цей офіційно груповий шаблон поведінки, який проявляється у сталості відносин і складає те, що називається її “організацією” [Сорокін П.А. Общая социология // Питирим Сорокин. Человек. Цивилизация. Общество. – М.; Политиздат, 1992. – С. 142-143].

Відтак “замиренисть середовища” в соціології П.А. Сорокіна є критерієм устійливості соціальної групи. Цей стан визначається “правильністю психічної взаємодії”, умовою якої є “наявність однакового прояву однакових психічних переживань різними членами групи” [Там само. – С. 50]. В етнології Л.М. Гумільова аналогічний критерій має назву “компліментарність” і визначається як почуття симпатії до “своїх” і антипатію до “чужих”.

Російський релігієзнавець Михайло Мчедлов також відзначає, що “найважливішою реальністю наших днів, яка пов'язана з глобалізацією, є міграція. Сучасне легальне і нелегальне “велике переселення” народів – явище дуже неоднозначне. Воно потягло за собою кризу, яку важко подолати, між духовно-культурними ідентичностями корінного населення і переселенців з ісламських країн” [Мчедлов М. Великое переселение религий. (<http://www.religare.ru/article28063.htm>). – Перевірено 07.04.06].

Відтак в міграційній політиці країн, що знаходяться у вирі міграційних комунікацій, постають важливі і нагальні проблемні питання: Чи готова країна, що приймає іммігрантів, не поступатися своєю ідентичністю і врахувати їх культурно-релігійну ідентичність? В свою чергу, чи готові іммігранти на тих саме принци-

пах налагоджувати довірливі сусідські відносини з жителями тієї країни, в яку вони приїхали?

Дійсність свідчить про наявність важких проблем з обох сторін. Недостатнє знання особливостей інших релігій і культур, нерозуміння суті дорогих для їх послідовників цінностей – причина глибоких образ, а також додатковий привід для поширення фундаменталістських і екстремістських сил. Без урахування цих особливостей неможливе толерантне співіснування.

На самосвідомість іммігрантів справляє вплив і те, що в їх країнах негативно сприймається сексуальна свобода Заходу, котра для мусульман – неприйнятна. Для адаптації мігрантів зі Сходу пропонуються різні проекти безболісної зустрічі різних систем цінностей, культур, релігій. Головне тут – зрозуміти, що механічна інтеграція різних релігій і культур безперспективна.

“Проте неможливість інтеграції як якогось “змішання” культур і релігій не означає, – як наголошує М.Мчедлов, – що цивілізації, які побудовані на різних релігійних матрицях, не чинять одну на одне позитивного, взаємозбагачуючого впливу. Найгіршим злом для людства буде, якщо на зміну ідеологічним протиборствам часів холодної війни придуть зіткнення між носіями різних релігійних, культурних та етнічних ідентичностей” [Там само].

Міграційні чинники мають найсуттєвіший вплив на трансформацію етноконфесійного середовища України, яке під їх впливом може призвести до зміни “змісту” нашої іудеохристиянської цивілізації, будь-то її західнохристиянського варіанту або ж її православного варіанту чи прояву. Міграційні виклики глобалізації ставлять обидві провідні ідеології українців в однаковий стан. Така ситуація оптимістична щодо встановлення толерантних міжконфесійних комунікацій в Україні.

А. КОЛОДНИЙ ■

ПРОГНОЗИ БЛИЖНІХ ПЕРСПЕКТИВ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ

Україна залишила свій помітний слід у світовій релігійній історії. Не стану тут широко обґрунтовувати свою думку, але вважаю, що саме Україна дала ту дорогу Східному християнству, яка забезпечила збереження Православ'я як його специфічної конфесії. Більше того, вона в XIII столітті своєю відпорністю навалі татаро-монголів зберегла християнський світ від наступу мусульманства. Україна через Володимирову традицію зберегла прагнення двох гілок християнства до виповнення заповіді Христового, щоб всі були *одно* і своєю Берейстейською унією (може й невдало) запропонувала можливий варіант шляху до цього. Україна дала приклад живучості онаціональненого християнства, бо ж як не прагнули викоренити з нашого народу його рідне, Українське християнство і поляки з Ватиканом і Московія (скажемо словами Апостола нації, децю перефразувавши) не вмерла душа наша, як не вмерла воля. Україна дала зразок поетизованого, художнього, а не голозраціоналізованого християнства завдяки органічному поєднанню останнього з народними віруваннями передуючої йому доби. Україна дала зразок живого, незааскетизованого християнства, яке відповідало ментальності українця як творця, працелюба. Україна дала децю фемінізоване християнство з огляду на те, яку значну роль в житті її народу на рівні насамперед домашнього побуту і господарки відігравала жінка.

Україна не виявила себе в якихось складних богословських конструктах (навіть могилянські професори не зовсім оргінально повторили Тому Аквінського),

■ Колодний А. М. – докт. філос. наук, професор, заст. директора – керівник відділення релігієзнавства ІФ ім. Г. С. Сковороди НАН України